

Coğrafya'nın Öncülerinden El-İdrîsî

Yusuf KARAOSMANOĞLU

12. yüzyılın coğrafya ve harita üstadlarından **Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Şerif el-İdrîsî**, 1100'de Endülüs'ün Sebte şehrinde doğmuş, 1166'da Sicilya'nın başşehri Palermo'da vefat etmiştir. İlk eğitimini Endülüs'ün Kurtuba şehrinde alan, ancak bunu yeterli görmeyip ilimde kendini daha da geliştirmek isteyen İdrîsî, Anadolu, Kuzey Afrika ve İspanya'ya, buralardan da Fransa ve İngiltere'ye kadar gitmiş; çalışmalarıyla Norman Kralı 2. Roger'in* dikkatini çekmiştir. Tabii ilimlere ve felsefeye sempatisiyle tanınan 2. Roger, İdrîsî'yi Kuzey Afrika'dan Palermo'ya davet etmiş ve onu bir dünya haritası yapmakla vazifelendirmiştir. Bu çalışmalarda, İdrîsî'nin ihtiyaç duyduğu gümüşü de, kral temin etmiştir. İdrîsî, Sicilya'da 1138'den 1161'e (2. Roger'in ölümü sonrasında) kadar devam eden uzun ikametinde, üç önemli eser hazırlamış; İslâm ve Avrupa kültürlerinin karşılaştığı bir yer olan Palermo'da, Müslümanlar ile Normanlar arasındaki diyalogun en canlı örneklerinden biri olmayı başarmıştır. Sözkonusu eserler şunlardır:

1- Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâkı'l-Âfâk: Pîrî Reis'ten (1470–1554) yaklaşık 350 yıl önce yaşayan İdrîsî'nin en önemli eseridir. İdrîsî'nin on beş yılını verdiği bu eser, bir coğrafya kitabı ve haritalar kataloğu olarak da (Kitâbu Rucâr) tanınmıştır. Eser, ilk olarak 1592'de Roma'da basılmış; 1619'da Lâtinceye çevrilmiş, bilâhère 9 fasikül hâlinde tekrar neşredilmiştir. Eser, bu son baskı esas alınarak, iki cilt hâlinde 1992'de Frankfurt'ta yeniden basılmıştır. Ayrıca eser 1951'de Irak İlimler Enstitüsü tarafından büyütülerek yeniden çizilmiştir. Eserin yazma nüshalarının ikisi Paris'te, ikisi İstanbul'da, diğerleri de Petersburg ve Kahire'de bulunmaktadır.

İdrîsî, eseri hazırlarken İbn Havkal, İbn Hurdazbih, Ceyhanî ve Batlamyus gibi âlimlerin eserlerinden faydalanmış; gemi kaptanları ile seyyahlardan bilgiler toplamış, uzak beldelelere grup gezileri düzenlemiş, topladığı bilgileri birbirleriyle birleştirerek neticeye gitmeye çalışmıştır. Gümüş levha üzerine yapılmış olan ve 1154'te tamamlanan bu yuvarlak dünya haritası, esas itibariyle Me'mun coğrafyacılarının yuvarlak dünya haritalarına dayanmaktadır. Akdeniz'in oldukça tashih edilmiş olması; Avrupa topoğrafyasının daha iyi çizilmiş olması; Asya'nın birçok bölümü için yeni bir topoğrafya sunması; Asya'nın kuzey doğusunun önemli ölçüde küçültülmüş, yuvarlaklaştırılmış ve bir semer şeklini almış olması; sadece konfigirasyonla sınırlı kalmaması; hidro-coğrafik bilginin genişletilmiş ve orografik (dağlarla ilgili) hususiyetlerin farklı bir temsille verilmiş olması; Me'mun haritasında bulunmayan bir dizi ırmak ve iç denizin eserde yer alması, haritanın kendinden öncekilerden farklılık arz eden bazı hususiyetleridir.

On ikinci yüzyıl İslâm dünyasında yapılmış olan bu çalışma, Avrupa'daki haritacılık çalışmalarına da tesir etmiştir. Eser, bazı teferruatları ihtiva etmesi dolayısıyla döneminde çok önemli çalışmalarından biri olarak kabul edilmiş; yaklaşık dört asır boyunca, hem Doğu hem de Batı'da kullanılmıştır. Dünya'nın küre şeklinde olduğunu düşünen İdrîsî'nin bu atlas-eseri ile kitapta bulunan 70 paftalık dünya haritası, o güne kadar bilinen dünya coğrafyasını tasvir eden en geniş çalışmadır. Çizilen bu düz ve dairevî dünya haritalarından Avrupalı kâşiflerin faydalandığı tespit edilmiştir. Bunun yanında Amerika'nın keşfi sırasında bu haritaları Colomb'un kullandığına dâir bilgiler de mevcuttur.

2- Ünsü'l-Mühec ve Ravzü'l-Ferec: Kitap yukarıdaki ilk eserin ilâveli bir özetidir. Bu eserde Ekvator'un güneyinde kalan sekizinci bir iklimden söz edilmektedir. Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan iki yazmasının tıpkıbasımı 1984'te Fuat Sezgin tarafından yapılmıştır.

3- El-Câmi' li-Şifâtı Eştâti'n-Nebât ve Durûbi Envâci'l-Müfredât Mine'l-Eşcâr Ve's-Simâr Ve'l-Hasâ'is: İdrîsî bu eserde botanik ve zooloji, bilhassa tedavide kullanılan ve bazılarını ilk defa kendisinin zikrettiği bitkiler üzerinde çalışmıştır. Bir bitkinin oniki, ilâçların ise altı dilde (Süryanice, Yunanca, Farsça, Hintçe, Lâtince ve Berberice) karşılığını vermiştir. Böylece, çok sayıda yeni ilâç bitkisi hekimlerin hizmetine sunulmuştur. İslâm dünyasındaki tıp, eczacılık ve botanikle ilgili çalışmalarıyla tanınan Max Meyerhof, İdrîsî'nin bu çalışmasını çeşitli yönleriyle inceleyerek kendi eserlerinde şerhlerini yapmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, İdrîsî'nin coğrafya sahasına en önemli katkısı, Müslüman coğrafya âlimlerinin keşfedip geliştirdikleri bilgileri, Batı'daki bilim çevrelerine aktarmış olmasıdır. Bütün bunlar, ilmin sadece belirli bir bölgenin malı olmadığı, bugünkü ilmî seviyenin insanlığın ortak mirası olduğu hakikatine dikkatleri çekmektedir.

Dipnotlar

*2. Roger ve Normanlar: Sicilya'da daha 9. asırdan itibaren İslâm inancına göre bir hayat şekillenmeye başlamıştır. Çünkü Sicilya, 1092 yılına kadar iki yüz yıldan fazla bir zaman, kısmen veya tamamen Müslümanların elinde kalmıştır. Bu zaman zarfında Sicilya'da İslâmî ilim ve kültür, hayatın içinde yaşanan bir değer olmuştur. Kralın da Arapça konuşup yazabildiği bir ortamda, kültür dili olarak başta Lâtinçe olmak üzere, Arapça, İtalyanca ve Yunanca kullanılmıştır. Arapça eserlerden yapılan tercümelerin hız kazanmasıyla İslâm kültür ve medeniyeti sosyal değerleriyle birlikte bu coğrafyada yaygınlaşmıştır. Neticede şiiirden felsefeye, ilimden sosyal hayata kadar burada yeni bir kültür doğmuştur. Fakat Atlantik ve Akdeniz kıyılarında korsanlık yapan Normanlar, zamanla yarımada'nın Lizbon, Seville, Orihuela ve Barbastro gibi şehirlerini ele geçirmişler ve Sicilya'da Müslümanların yerini almışlardır. Normanlar 13. yüzyıla kadar tamamıyla Müslümanlaşmış bir memleket üzerinde hüküm sürmüşlerdir. Norman hanedanının en parlak devrini yaşadığı 2. Roger döneminde (1101–1154) Müslümanların ortaya koyduğu medenî hukuk, ihtiyaçları kusursuz karşıladığı için, değiştirilmeden uygulanmıştır. İslâm ülkelerindeki medreseler esas alınarak kurulan ilim ve sanat akademileri bütün milletlere açık hâle getirilmiş, dolayısıyla çeşitli milletlere mensup âlimler bir araya gelebilmişlerdir.

Kaynaklar

- Fuat Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, Türkiye Bilimler Akademisi ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ortak yay., Ankara 2007, Cilt 3, Sayfa 3–30.

- Şaban Döğen, Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi, sayfa 215–217.

- Colin A.Ronan, Bilim Tarihi, Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi, Tübitak yay., Akademik dizi-1, Çeviri: Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, Prof. Dr. Feza Günergin, İst., 2003, sayfa 255–259.

- Bayram Ali Çetinkaya, İslâm Bilginlerinin Bilim Dünyasına Kazandırdıklarından Kesitler II.